

ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИР ДУГАЙЫНДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

ДЭЭДИ ХУРАЛ 1999 ЧЫЛДЫҢ ИЮНЬ 7-ДЕ ХУЛЭЭП АЛГАН

Чер дээш төлевири доктаадып боттандырынын сорулгазы болза, черни чогумчалыг ажылгаары, камгалаары болгаш шингээди алырын деткип дузалары, анги-ангы шынардыг черлерге ажил-агыйны чорударынын социал-экономиктиг байдалдарын деңнээри, чурттакчылыг суурларга инфраструктураны хогуудерин хандыраары, чер тургузуунун талазы-биле ажилдарын күөсүдери, чернин кадастрынын база чернин мониторингинин талазы-биле ажилдарын чорудары, ол хемчеглерни акшаландырынын тускай фондуларын эгелеп тургузары болур.

Бо Хойлуга хамаарыштыр билгелери болгаш өөстери даразында ужуру-дузазы-биле ажылгап турар.

Чер дээш төлевирилер — черни ажылгааны дээш төлевирини хойлуудулга-биле доктаатканы амгы болгаш чалгыс аай хевирлеринин каттышканы; чер үндүрүү — кандыг-бир шынардыг черлеринин

ортек-үнезинден база чер участкаларынын кайда, канчаар чыдар байдалындан хамааржыр, черни ажылгаар тускай сорулгазы барымдаалап тургаш, үндүрүүнү төлээр түңүгү үндөзүлөш, чернин өнүгүзүлгөсүн, чер эдилекчининге база чер ажылгачыларынга (арендаторлардан ангида) чер дээш санап онаар төлевирилерин чыл санында хевир. Үндүрүүнү хемчээлин Тыва Республиканын Дээди Хуралы доктаадыр;

аренда төлевири — черни холөзүлөп берип турар улус биле холөзүлөп апарарларнын керээзинге үндөзилээш доктаадыр, чер дээш дужаар төлевирилеринин хевир;

чер участкагунун нормативтиг өртөө — тускай шынардыг болгаш чыдар черинин аайы-биле участкагун ортек-үнезин айттып турар көргүзүг.

I КЕЗЭЭ. КОЛ-КОЛ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Тыва Республикада черни ажылгаары өртектиг болур. Төлевири хевирдери чер үндүрүү болгаш холөзи төлевири болур.

Чер үндүрүүнү чер эдилекчиди болгаш чер ажылгачыларын төлээр. Аренда холөзинин оларга холөзилеп беринкен чер дээш холөзилеп алган улус төлээр. Чернин нормативтиг өртөөнү хойлуудулга-биле көрдүнгөн черни ажылгаары биле дугуржулга үнеинде (доола, салгал дамчып алган, белекке берген), а ол ышкаш оларнын нотариалдыг шыналыгазы барда база бурүктөгү

II КЕЗЭЭ. КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА КӨРДҮНГЕН ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИР

3 чүүл. Колхозтардан, совхозтардан, тараачын (фермер) ажил-агыйлардан, ажил-агыйлар аразынын бүдүрүлгелеринден база организацияларындын, кооперативтеринден болгаш көдээ ажил-агыйнын өске-даа бүдүрүлгелеринден чүле чер үндүрүүнү тыртар, үндүрүлгелерин артак өске хевирлерин оларга хамаарыштыр ажылгаары.

Көдээ ажил-агыйнындан эвес ажил-агыйнындан чызылда комбинактары, аң өстүрер совхозтар, мал ажилдерин комплекстери болгаш бот-тускай балансыда өскөкөөр-даа) Тыва Республиканын Дээди Хуралынын бадалааны даңзы эзуугаар, чер дээш үндүрүүнү ангида, доктааткан чурум эзуугаар өске-даа үндүрүлгелери төлээр.

4 чүүл. Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлерге чер үндүрүүнү ол черлеринин составын, оларнын шынарын, шолун база чыдар черин барымдаалап тургаш, доктаадыр.

Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлеринин бир гектарын үндүрүүнү ортумак түңүн кожууннар аайы-биле Тыва Республиканын Дээди Хуралы доктаадыр (капсырылга № 1).

Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлер дээш, чер үндүрүүнү түңүн болгаш хемчээлин Россия Федерациязынын

ортек-үнезинден база чер участкаларынын кайда, канчаар чыдар байдалындан хамааржыр, черни ажылгаар тускай сорулгазы барымдаалап тургаш, үндүрүүнү төлээр түңүгү үндөзүлөш, чернин өнүгүзүлгөсүн, чер эдилекчининге база чер ажылгачыларынга (арендаторлардан ангида) чер дээш санап онаар төлевирилерин чыл санында хевир. Үндүрүүнү хемчээлин Тыва Республиканын Дээди Хуралы доктаадыр;

аренда төлевири — черни холөзүлөп берип турар улус биле холөзүлөп апарарларнын керээзинге үндөзилээш доктаадыр, чер дээш дужаар төлевирилеринин хевир;

чер участкагунун нормативтиг өртөө — тускай шынардыг болгаш чыдар черинин аайы-биле участкагун ортек-үнезин айттып турар көргүзүг.

I КЕЗЭЭ. КОЛ-КОЛ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Тыва Республикада черни ажылгаары өртектиг болур. Төлевири хевирдери чер үндүрүү болгаш холөзи төлевири болур.

Чер үндүрүүнү чер эдилекчиди болгаш чер ажылгачыларын төлээр. Аренда холөзинин оларга холөзилеп беринкен чер дээш холөзилеп алган улус төлээр. Чернин нормативтиг өртөөнү хойлуудулга-биле көрдүнгөн черни ажылгаары биле дугуржулга үнеинде (доола, салгал дамчып алган, белекке берген), а ол ышкаш оларнын нотариалдыг шыналыгазы барда база бурүктөгү

II КЕЗЭЭ. КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА КӨРДҮНГЕН ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИР

3 чүүл. Колхозтардан, совхозтардан, тараачын (фермер) ажил-агыйлардан, ажил-агыйлар аразынын бүдүрүлгелеринден база организацияларындын, кооперативтеринден болгаш көдээ ажил-агыйнын өске-даа бүдүрүлгелеринден чүле чер үндүрүүнү тыртар, үндүрүлгелерин артак өске хевирлерин оларга хамаарыштыр ажылгаары.

Көдээ ажил-агыйнындан эвес ажил-агыйнындан чызылда комбинактары, аң өстүрер совхозтар, мал ажилдерин комплекстери болгаш бот-тускай балансыда өскөкөөр-даа) Тыва Республиканын Дээди Хуралынын бадалааны даңзы эзуугаар, чер дээш үндүрүүнү ангида, доктааткан чурум эзуугаар өске-даа үндүрүлгелери төлээр.

4 чүүл. Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлерге чер үндүрүүнү ол черлеринин составын, оларнын шынарын, шолун база чыдар черин барымдаалап тургаш, доктаадыр.

Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлеринин бир гектарын үндүрүүнү ортумак түңүн кожууннар аайы-биле Тыва Республиканын Дээди Хуралы доктаадыр (капсырылга № 1).

III КЕЗЭЭ. КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА КӨРДҮНГӨН ЧЕРЛЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИР

6 чүүл. Хоорайларын болгаш ажилчин суурларын черлери дээш үндүрүлгелерин эдилеп азы ажылгап турар чер участкалардыг бүгү-ле бүдүрүлгелерден, организациялардан, албан черлеринден база хамаатылардан хоорайларын черлеринге доктаатканы түнер-биле тыртар.

7 чүүл. Хоорайларын болгаш суурларын черлери дээш, үндүрүүнү бо Хоойлуга № 2 капсырылга

тиф огород, мал-маган ээлеп турар черлерден өске, үндүрүг санаарынын өске чурумун доктааткан).

Девискээрин чыдар черинин болгаш хоорай-суур туларынга янзы-бүрү эптиг үнезинин зоналарынын аайы-биле ортумак түнерини тус-тус черлерге Тыва Республиканыг Чер курлавырларын база чер тургузуунун талазы-биле куркомитеди анги-ангы санаар болгаш төлээлекчилерин тус чер Хуралдары бадылаар. Зоналарнын кызыгаарларын девискээринин кадастр ортек-үнезин-биле база хоорайларын болгаш суурларын чингине планирары-биле дүүштүр тодарадыр.

Үндүрүг онаар шөлге тулдулар болгаш бажыг-бажыггааттар ээлеп турар, оларны ажаап хайгаараарыга эржежок чугулга чер участкаларын, а ол ышкаш объектилерин санитар-камгала зоналары, бир эвес оларны ажылгаар кылдыр юридиктиг эргелен өске улуска база хамаатыларга бербээн болза, техниктиг болгаш өске-даа зоналарны кийриштирер.

Үндүрүп бээр нормазынын доктааттыгын шөлүндөн ажил турар чер участкалары дээш (бо чүүлүдү алдыгы кезээнде айткан участкалардан ангида) үндүрүүнү ийи дакпыр хемчээл-биле тыртар.

Чуртталга фондузунун ээлеп турары (күрүнеин, муниципалитеттин, кооперативтин, хой-нитинин, хуу тудуларын), оларда туруп турар коммерция организацияларындын, а ол ышкаш хууда дузалал-ажыл-агыйнын, суд участкаларын, хууда кооператив гаражтарын, коллективтиг огород база хоорайлар, ажилчин суурлар кыдында мал-маган, ажаап, кадарып турар черлер дээш үндүрүүнү бо Хоойлуга № 2 капсырылга эзуугаар чер участкагуну бүгү шөлүндөн тыртар.

IV КЕЗЭЭ. ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИР ТЫРТАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧИИГЕЛДЕЛЕР

10 чүүл. Чер үндүрүүнү төлээринден:

1) камгалалдыг черлерин, национал болгаш ыш үнүштөр парктарын, ботаника садтарын, эртем-шынчилеп албан черлерин;

2) эртемниг болгаш өөредилгенин сорулгаларына, а ол ышкаш көдээ ажил-агый база арга-ыш ажил-агыйнын культуруларын сортуларын шенээри-биле эртем организацияларын, дуржулга, көдээ ажил-агый улуг эртем-шынчилеп албан черлеринин болгаш өөредилгелеринин эртем организацияларын, дуржулга, шенеле болгаш өөредилгелер дуржулга ажил-агыйларын шүүт дорт ажылгап турары чер участкалары дээш;

3) күрүне бюджетинин күседи-биле акшаландырып турар уран чүүлүдү болгаш кинематографиянын, өөредилгенин, кадык камгалалдын албан черлери азы чок болза профвездилеринин күседи-биле, акшаландырынын дестеринден хамаарылга чокка, уруутарын кадыкшылга албан черлери, бойдустан база төөгүндү болгаш культуруларын турсаалдарын камгалаарынын күрүне органиары, а ол ышкаш хамаарышкан черинде төөгүндү, культураны болгаш архитектураны турсаалдары кылдыр күрүнеин камгалал, оларнын ажылгап турары бажыг-балгаттар турар шажин каттыжышкыны;

4) ажилгаанын баштайгы 10 чылдында эде кылырын негээр үрелген черлерин көдээ ажил-агый херегленине алган бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар, а ол ышкаш хамаатылар;

5) Ада-чурттуг Улуг дайынынни киржикчилери;

6) дайынын инвалидтери, бичизинден тура-ла куш-ажылдын инвалидтери, инвалид бөлүндөн хамаарылга чокка караанын

суурларда туруп турар сад участкаларынын база хуу гаражтарын оларны үндүрүп бээринден доктааттыгын нормаларындан ийи нормадан ажыр үндүрүүнү берген шөлүндү кезээнге үндүрүүнү 15 хуу хемчээлдиг тыртар, а ийи нормадан артыкка үндүрүү бергини — хоорай черлеринге доктааттыгын чер үндүрүүнү долу түңү-биле тыртар.

Көдээ ажил-агыйга ажылгап турар черлерге үндүрүүнү хоорай, суур кыдынын кызыгаарына үндүрүүнү көдээ ажил-агыйнын ол ышкаш шынардыг ажылгап черлери дээш үндүрүүнү ийи дакпыр хемчээл-биле доктаадыр.

8 чүүл. Улетүрүнү (карьерлерден болгаш бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазы-биле үрээ девискээрлерден ангида), транспорттуг, харылзаанын, радио дамчыдылганын, телевидениенин, информатиканын база космос хандырылганынын чурттакчылыг черлерден дашкаар туруп турар черлери дээш үндүрүүнү 20 мун чедир саныг кижилеп суурларга бо Хоойлуга № 2 капсырылга (п. 3) эзуугаар үндүрүүнү ортумак түңүндөн 20 хуу хемчээл-биле доктаадыр.

Чурттакчылыг черлерден дашкаар полигонларын (шергитинден өске) база аэродромнарнын ээлеп турары черлер дээш, үндүрүүнү ол девискээрге көдээ ажил-агыйга азы арга-ыш ажил-агыйнын колдан турар бир гектар чер дээш, үндүрүүнү ортумак хемчээл-биле дүүштүр үндүрүүнү доктаадыр.

9 чүүл. Чурттакчылыг черлерден дашкаар турар, ажил-агый кыдыры-биле азы дыштанылга херек кылдыр берген, фондузун сугга-алышкан азы алышкан-даа черлери дээш, үндүрүүнү административтиг районун көдээ ажил-агыйга корген черлеринин ортумак түңү-биле тыртар.

V КЕЗЭЭ. ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИРИНИ ДОКТААДЫРЫНЫҢ БАЗА ТЫРТАРЫНЫҢ ЧУРУМУ

13 чүүл. Чер дээш үндүрүг база аренда төлевири доктаадырынга үндөзил болза, чер участкагун ээлээр азы ажылгаар (арендалаар) эргени шыналар документ болур. Ол документини бергилеге чедир черни чогуур сорулгазыга ажылгап турарын доктааткан, чер курлавырларын болгаш чер тургузуунун талазы-биле кожууннар (хоорайлар) комитеттеринин сан-медээлери-биле шөлдерин херек кырында ажылгап турарына үндөзилээш, үндүрүүнү санаар.

14 чүүл. Юридиктиг эргелиг албан черлеринин төлөп турары чер үндүрүүнү ол улус боттары санап үндүрер.

Юридиктиг эргелиг албан черлери черинин участкагуну бөрүзүнге олардан тыртар үндүрүүнү түңү санааш, үндүрүг органиарына май 1-ден орайтап-пайн чылдын-на кирип турар.

Чаа үндүрүү берген чер участкаларынын талазы-биле үндүрүүнү акшазын ол черлерин берген үнеинде тура бир ай дургузунда төлээр.

Чер үндүрүүнү күрүнеин үндүрүг албанынын органиары хамаатыларга үндүрүүнү санап бергеш төлээр дугайында динна хемчээл-биле тыртар. Хамаатыларын болгаш юридиктиг эргелиг чамдык бөлүктөрүн үндүрүүнү чурумун база хуусааларын өскерттир эргени төлээлекчилерин тус чер Хуралдарына бээр.

Үндүрүүнү төлээринин хуусаалары өскерилгенде үндүрүүнү санажырын, үнеинде болгаш ону санаарынын хуусаалары база өскерилер.

16 чүүл. Чер үндүрүүнү төлөкчилери чер дээш төлевири

зыныг камгалалына ажил-чорудулганы боттандырып турар харылзаанын күрүне бүдүрүлгелери, харылзаанын акционер, нитилелдери;

14) “Шериг албаныларын болгаш шериг албанындан халашкан улустун социал камгалалын күштөлдирер талазы-биле хемчеглер дугайында” Россия Федерациянын Президентинин чарлыгы-биле дүүштүр хуузуна чуртталга бажыны тудуу алыры-бие чер участкаларын берген шериг албанылар Россия Федерациянын республика бюджетинде кирип турар үндүрүүнү кезээнге;

15) күрүнеин эрге-чаргырга болгаш эргелеп органиарынын коммерция организацияларына бергини черлерден ангида, ук органиарын, а ол ышкаш Россия Федерациянын Камгала яамызынын, ширтки болгаш кызыгаар шериглеринин ажил-чорудулганы хандырылгасы берген черлер;

16) санаторий-курорт болгаш кадыкшылга албан черлери, күрүнеин база муниципалитет өнчүлүнде туруп турар дыштанылга (коммерция улуг албан черлеринден өскелери) албан черлери;

17) көдээ ажил-агый продукциянын тарып өстүрүгү база бүдүрүп кылып турар элип-чазар херектерин болгаш социал талазы-биле магадылап кижиздер ажилдын албан черлери, а ол ышкаш шириттеринерин күжүн ажылгап турар черлеринин үлетпүг бүдүрүлгелери;

18) нити ажылгалдын автооруктары ээлээр черлер Федерал болгаш девискээр (Тыва Республика) ужуру-дузалыг;

19) арга-арыг ажил-агыйн эргелеп башкарарын федералдыг органын арга-арыг ажил-агыйлары, а ол ышкаш арга-

арыг фондузун ажылгааны дээш төлевирилер кириген кижилер;

20) иви одалары кылдыр ажылгап турар, бүгү наамында салгаар хуузуна, коллективтиг база нити ажылгаар кылдыр дамчыдып берген черлери чер үндүрүүндөн хостаар.

Иви одалар дээш арендага дамчыдып берген черлер дээш бо Хоойлууну 19-кү чүүлү эзуугаар аренда төлевири тыртар.

Арат болгаш тараачын ажил-агыйларын бир-ле дугаарында организациялар турар хамаатыларын оларга чер участкаларын берген үнеинден бээр чыл дургузунда чер үндүрүүнү төлээринден хостаар.

Көдээ ажил-агыйга шингээдип апар үнеинде Россия Федерациянын бюджетинин агар санынарычче, чамдык кезээн — тус чер бот-башкарылганынын чогуур органиарынын бюджеттеринин агар санынарычче шилчидер.

17 чүүл. Тыва Республиканыг Федералдыг казначействозунда Россия Федерациянын бюджетинин агар санынарычче шилчидер.

Тырта акшаландыры хуузу келир чылда федералдыг бюджетти бадалап турар үле чыл санында-ла доктаадыр.

Тыва Республиканын бюджетинин агар санынче кожууннарнын, хоорайларын, суурларын база суурларын бюджеттеринин агар санынарычче кирип турар акша-хөреңгилерин дараазында хемчээлдер-биле:

— кожууннарнын болгаш сумуларын чер дээш шилчидип турар чер үндүрүүндөн база аренда төлевириден 10 хууу;

— хоорайларын болгаш суурларын чери дээш шилчидип турар чер үндүрүүндөн база аренда төлевириден 25 хууу шилчидер.

— көдээ чурттакчылыг черлерин кызыгаарынын иштинде чер база оларнын эргезинге шилчиден өске-даа черлер дээш тус черин бот-башкарылганынын көдээ органиарынын бюджеттиг агар санынче;

— суурнуң, хоорайнын кызыгаарынын иштинде черлер база оларнын эргезинге дамчыдып берген өске-даа черлер дээш, а ол ышкаш тус черин бот-башкарылганынын көдээ органиарынын эргезинге дамчыдып берген черлерден өскезин — Россия Федерациянын хойлуужулганынын доктаатканы үлүг-хуу-биле дүүштүр Тыва Республиканын Федералдыг казначействозунда Россия Федерациянын бюджетинин агар санынарычче, чамдык кезээн — тус чер бот-башкарылганынын чогуур органиарынын бюджеттеринин агар санынарычче шилчидер.

17 чүүл. Тыва Республиканыг Федералдыг казначействозунда Россия Федерациянын бюджетинин агар санынарычче шилчидер.

Тырта акшаландыры хуузу келир чылда федералдыг бюджетти бадалап турар үле чыл санында-ла доктаадыр.

Тыва Республиканын бюджетинин агар санынче кожууннарнын, хоорайларын, суурларын база суурларын бюджеттеринин агар санынарычче кирип турар акша-хөреңгилерин дараазында хемчээлдер-биле:

— кожууннарнын болгаш сумуларын чер дээш шилчидип турар чер үндүрүүндөн база аренда төлевириден 10 хууу;

— хоорайларын болгаш суурларын чери дээш шилчидип турар чер үндүрүүндөн база аренда төлевириден 25 хууу шилчидер.

Тырта акшаландыры хуузу келир чылда федералдыг бюджетти бадалап турар үле чыл санында-ла доктаадыр.

VI КЕЗЭЭ. ЧЕР ДЭЭШ ТӨЛЕВИРЛЕРДЕН КИРГЕН АКША-ХӨРЕҢГИЛЕРНИ АЖЫЛГААРЫ

22 чүүл. Чер үндүрүүнү болгаш аренда төлевири хамаарышкан бюджеттеринин орулгаларына база чарылгаларына анги көдээ-биле айттыр болгаш чүлге дараазында сорулгаларга:

— чер тургузуунун талазы-биле чер кадастрын, мониторингин кылып тургузар, черни камгалаар, оларнын дүжүктүрүу бедилер, үнүштери хоралакчылардан, аарыглардан болгаш бок үнүштөрдөн камгалаар талазы-биле хемчеглерин, чер ажылгачынын хууда чарылгаларын дугаары-биле база айткан хемчеглерин алган чээлилерин болгаш оларны ажылгааны дээш хууларын төлээрин, девискээрлерин инженер база социал талазы-биле эде чаартып кылырын акшаландырынга ажылгаар. Бо сорулгаларга акша-хөреңгилерин чогуур нормативтер-биле чарылгаар. Көдээ ажил-агыйга ажылгаар черлер дээш үндүрүн база аренда төлевири тыртыкындан кирген акша-хөреңгилерин бо чүүлде айткан сорулгаларына чүлге көдээ ажил-агый черлеринин ээлеринин болгаш ажилгачыларын хереглелеринге чарылгаар.

Акша-хөреңгилерин чыл дургузунда ажылгалттырмаан артынчыларын хуураваас болгаш тускай сорулгаларына көрдүнгөн эзуугаар дараазында чиле шилчидер.

23 чүүл. Чер дээш үндүрүгүндө база аренда төлевириден кирип турар акша-хөреңгилерин тускай сорулгаларына ажылгап турары дээш контролюду Тыва Республиканыг Чер курлавырларын болгаш чер тургузуунун талазы-биле күрүне комитеди боттандыраар. Чер үндүрүүнү тускай сорулгаларына ажылгааны дээш харысалганы Тыва Республиканыг Саңхөө яамызы чүктээр.

Чер дээш үндүрүгүндө база аренда төлевириден кирип турар акша-хөреңгилерин тускай сорулгаларына ажылгааны дээш харысалганы Тыва Республиканыг Саңхөө яамызы чүктээр.

Торгалдарын Тыва Республиканыг Чер курлавырларын болгаш чер-черде органиарын албан-дужалдыг улусу онаар.

24 чүүл. Тыва Республиканыг көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери болгаш хамаатылары чери ажылгап турарынын дугайында күрүне отчудун июль 1-нин база ноябрь 1-нин байдалы-биле тургузар болгаш күрүне статистикашыне кийрер.

25 чүүл. Бо Хоойлууну үрээни дээш Тыва Республиканыг база Россия Федерациянын хойлуужулганы-биле дүүштүр харысалганы доктаадыр.

26 чүүл. Бо Хоойлу ону албан эзуу-биле парлаан үнүндөн күштүг болуп эгелээр.

27 чүүл. “Чер дээш төлевири дугайында” Тыва Республиканыг 1992 чылдын январь 29-та № 270, Хоойлузун күш чок деп санаар.

Тыва Республиканыг бюджетинин агар санынче шилчидер акшаландыры хуузу федералдыг бюджетче шилчилгелерни барымдаалап тургаш, Тыва Республиканыг Дээди Хуралы доктаадыр.

Кирген акша-хөреңгилерин бо Хоойлууну 22-ги чүүлү-биле дүүштүр ажылгаар.

18 чүүл. Бүдүрүлгелерге, албан черлеринге база организацияларга берген чер участкалары дээш үндүрүүнү санаанынын шыны база ей-шанда төлөп турары дээш харысалганы Чер кодекзини эзуугаар оларнын удуртукчуларына дагызыр.

19 чүүл. Чер аренда төлевириг негеделерин болгаш хуусааларын чер курлавырларын база чер тургузуунун талазы-биле хамаарышкан комитеттерге ыяал-ла бурүктөдир ужуруг керээ-биле доктаадыр. Күрүне азы муниципалитет өнчүлүндө турар черни арендаторларнын бөлүктөрүнүн аайы-биле аренда төлевиригн база хемчээлдерин тус черни хамаарышкан бот-башкарылга органиары доктаадыр. Аренда төлевириг акша-биле-даа база натура хевирин-биле доктаадып болур.

20 чүүл. Чер дээш төлевириг айттырларын талазы-биле үнүп келген чаргаларын Тыва Республиканыг хойлуужулганынын доктааткан чурум эзуугаар чугаалап көөр.

21 чүүл. Чер дээш төлевириг кирип турар акша-хөреңгилерни кожууннарнын, Кызыл биле Ак-Довурак хоорайларын тус чер бот-башкарылганынын органиары-биле кады чер курлавырларын болгаш чер тургузуунун талазы-биле комитеттерин кийриги база төлээлекчилерин чогуур тус чер Хуралдарын бадалааны смета эзуугаар чарылгаар. Акша-хөреңгилерни чүлге бадалаан смета эзуугаар ажылгаар.

Тыва Республиканын бюджетинин агар санынче кожууннарнын, хоорайларын, суурларын база суурларын бюджеттеринин агар санынарычче кирип

ЧАЙТЫ ДЫШТАНЫЛГА ЧОРУП ТУР

Чагытайнын чалгылары-биле демнежиң...

Өөредилге чылы доостурга-ла хөглүг чай, дыштанылгалар эгелей бээр. Кайнаар баарыл, каяа дыштанырыл — деп айтырып ада-иелерин-даа, уругларын-даа дүвүредип турар. Ыңчалза-даа дыштанылга айтырын эрте-ле шиитирлеп, оңаа белеткенип алыры чылдың-на чаңчылчы берген.

Уругларның эн-не ынак үези — чайгы хөглүг дыштанылгалар. Школаларның, кожууннарның өөредилге килдистеринин удуртукчулары анаа белеткел ажылдарын кылып доокаш, школаны бүрүзүнүн каяа дыштанырын баш удур планнап каан болур. Танды сынын эдектеринде Чагытай хөлдүн эринде турар школачыларнын дыштанылга лагерин "Орленокка" чедэ бээривиске, ында дыштанып турарларның хөглүг үнү, ыры-шоору бисти уткуп алды. Лагерь начальниги В.С. Дамба дораан-на биске уткуй келгеш, журналистер биске ховар келир аалчылар болгай дээрзин баштаканышкын-биле дыннаткаш, лагеринин ажил-ижи-биле таныштырып кирипти.

— Бо лагерь — ТР-нин Хергелел кооперациязынын ажилдакчыларынын ажи-төлүнүн дыштаныр лагеридир. Оон туруп турар чери-даа дыштанып турар уругларга дыка таарымчалыг — Чагытай хөлдүн мырнай эринде. Дыштанып турар уругларга таарымчалыг бүгү-ле байдалдар мында тургустунган деп санап турар бис. Ол-ла бүгү чүүлдер дээш ТР-нин Хергелел кооперациязынын удуртукчузу, ДХ-нин депутаты Хонук-оол Доржуевич Монгушка, профэвиел комитетинин даргазы Эдер-оол Шаравиевич Ондарга өөрүп-четтиришикчинин сөстөрүн дамчыды биске өөрүп-чүгдүр — деп, чугаазынын эгезинде Валентина Степановна демдегелди.

Судьянын эдиксинин үнү дыңналып, маргылдааның киржикчилери сыр маң-биле киискидиле турлар. Маргылдааның түңнелин үндүрүп, тиилекчилерни тодарайды, оларны шаннап-мактап артып калдылар, а бис орувусту уламчылап чоруптубус.

— Шынап-ла, уругларнын дыштанылгалы дыка солун, омак-хөглүг эртип тур. Чалгаараар деп ужуру мында шуут чок: отряд бүрүзү бүгү ажилдарда план езугаар кирип турар. Хандырылга шуут четчир — хүнде 5 удаа чемненип турарлар. Оларнын дыштанылгалы хоорайнын болгаш республиканын школаларындан келген башкылар, ТКУ-нун практика эртинтип турар студентилери организастап турар — деп, улуг вожакий, Чөөн Сибиринин Улан-Удэде кулыра ажилдакчыларынын ака-демиязын дооскан хореограф-башкы Арина Кызылоолвна Сандан чугаалады.

Спортчу маргылдаалар соонда кезек дыштанып, чыскаалып, отрядтарнын

ырларын ырлашышаан, дүштөки чөмичче марштап кел чорда, оларны көөрге, чаптанчынын, чараштарын чүге денээр боор!

— Эки дыштанып тур бис, походтап, спартакиадаларга кирип, ойнап-хөглөп, хөлге эштип тур бис — деп, № 3 отрядтан бир оол чугаалаарга, — кежээнин-не дискотекалар тур бис — деп, 6-гы отрядтын кежигүнү оол немер кагды.

Дүштөки чем соонда кезек дыштанып Чагытайнын эринине шуужуп-турар. Бис база-ла олар-биле чугаалашышаан, ынаар углаптывис. Хөлде эжинген. Чагытайнын чалгылары-биле демнешикен чаштарны көөрге, харын-даа дельфинер сагындырар: сурже шынып кирген, тыныш ап бажын суг кырыңче үндүрүп келгеш, катап-ла ынаар "мойт" дээрлер. Магалыг дыштанып, мага хандыр ойнап-хөглөп, аш-чем-биле аажок хандырттыган уругларывысты көрүп, каш-ла шак дургузунда анаа мага хандыр дыштанып алдывис.

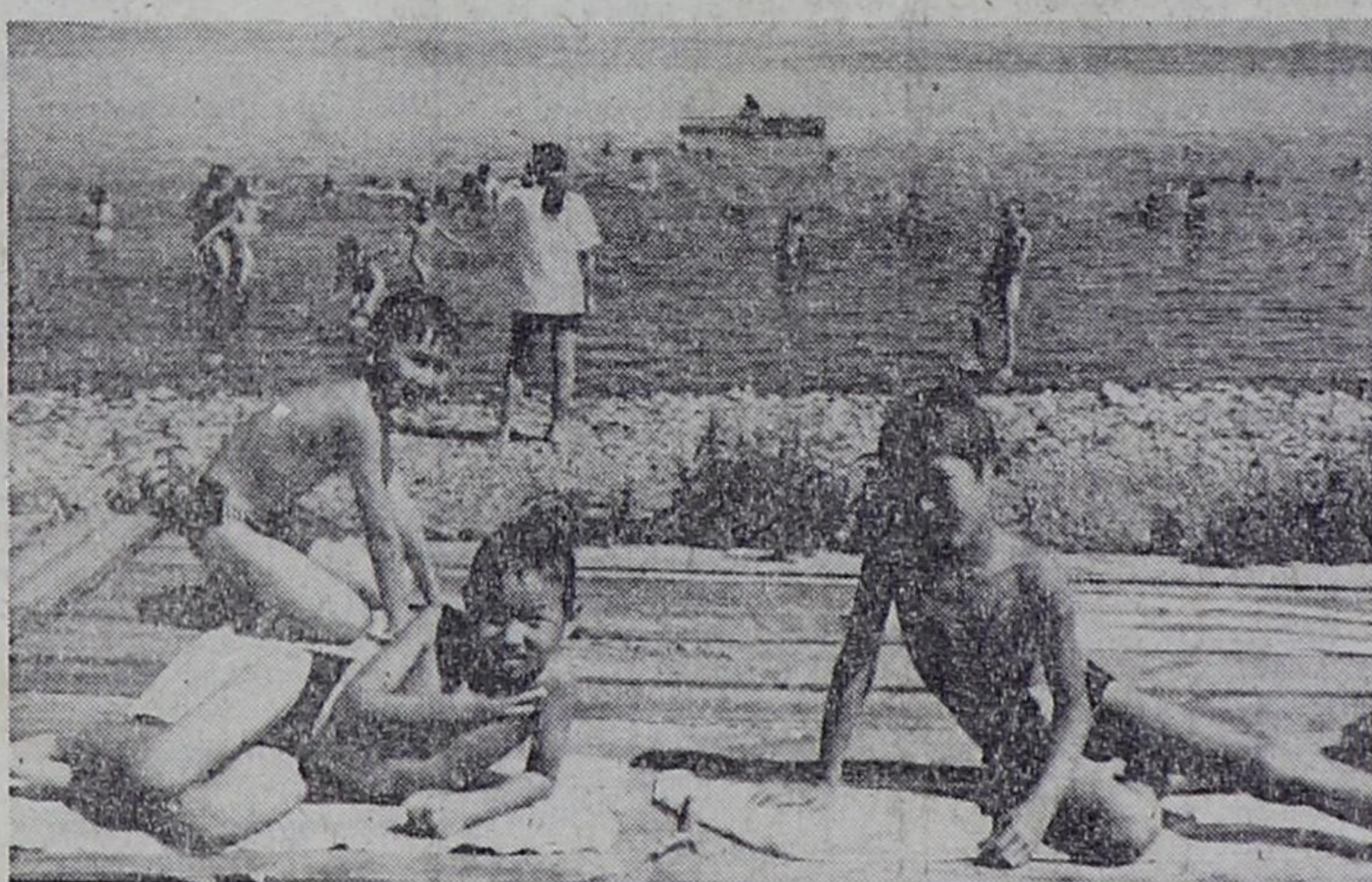
Столоваянын амданыг аш-чемин маңаа 15 чыл улаштыр ажилдаан шеф-повар — Кызылдың коммерция техникумунун башкызы Антонина Начын-ооловна Куулар баштаан бөлүк белеткел турар. Оон шыннын Зоя Шембулолна Донгак баштаан эмчилер хынап, уругларнын кадкышыл байдалын доктаамал хайгааралда ап турарлар.

Бо лагеринин бүгү-ле ажилдакчыларын — уругларывыстын дыштанылгалы кончуг эки организастап турарларны маңаа шуптузун адаван, а шуптузун мактап, оларга өөрүп-четтиришикчинин сөстөрүн бүгү ада-иелеринин мурнундан илередири биске өөрүпчүгдүр.

Балык заводундан ол-ла хүн туткан балыкты, фермадан ол-ла хүннү сүдүн, сметананын, ээдин уругларнын аш-чеминге ажилдап турары магалыг. "Орленок" лагеринге дыштанып турар уруглар бөгүн аалдарынче чанылканнар.

Республиканың Хергелел кооперациязынын ажилдакчыларынын "Орленок" лагеринге ийи сезонда 500 чыгы уруглар дыштанып турар. Ийги сезонда оларнын 79 хуузу — хоорай уруглары, а 30 хуузу — кожуун школаларындан келген. Кызыл хоорайнын сонгукчуларынын дилээни езугаар оларнын Дээди Хуралда депутаты Хонук-оол Доржуевич Монгуштуң кылып турар ажилдарынын бирээни ол дээрзин маңаа чугаалап каары артык эвес.

Маадыр-оол КАЛЧАН, Юрий КОСАРЬКОВТУҢ тырттырган чуруктары.

"ОРЛЕНОКТА" ОНЗА-ЛА-ДЫР!

“Чагытайнын “Орленокта” Чайны өттүр мага хандыр Чаргы чокка сагыш ышкаш Чаштарывис дыштанып тур...

Чараш бойдус-биле хүрээленген Чагытай хөлдүн кыдында “Орленок” лагерге чылдың-на ийи сезон улаштыр 500 ажыг уруглар чайгы дыштанылгалында мага хандыр дыштанып ап турарлар. Путевка өртээ аар эвес: 223 рубль, кооперация системасында ажилдап турарларнын уругларына — 123 рубль. 14-14 хонук ийи сезонда ажилдап турар бо лагерде уругларнын дыштанырынга таарымчалыг бүгү-ле чүүлдер бар: четчир болгаш эки шынарлыг аш-чем, эң-не херек эм-тан, 7 хонгаш-ла чунар-бажың, хеп аймаң чуггаш солуп, янаы-бүрү бөлгүмнер доктаамал ажилдап турар.

Өске лагерлерге көөрдө, “Орленоктун” чылдың-на шак мынчаар эки хандырылгалы республиканың хергелекчилер нийитилелинин (профком даргазы Эдер-оол Шаравиевич Ондар) эки удуртулгалында, баш хөөнү шын санап, сайгарып хынап, билдиги түңнөп билеринде болдур ийи. А оон ангыда, бо лагерде он ажыг чылдырап үзүктөл чок ажилдап турар: лагеринин начальниги Валентина Степановна Дамбаның, эң улуг повар Антонина Начын-ооловна Кууларнын, башкылар Арина Кызылоолвна Санданның, Галина Сапай-ооловна Чакчинин болгаш өскелерин-даа ачы-хавыязы улуг. Уругларнын хостуг үезинде аныяк

башкылар ТКУ-нун студент-практикантылары, вожакийлар яны-бүрү бөлгүмнөрни ажыктыг, солун кылдыр эртинтип турар. Оларга шыдыраа, шашки (башкызы Роберт Виктор-ович Байыр-оол), аргырынын (Ая Борисовна Куулар), чурулганын (Дензин Сайзаана), стол тенниси (Руслан Дамба), 500 ажыг уруглар чайгы танцы-самнын (Сыгыртаа Алдын) бөлгүмнерин билдиги удуртуп турарлар.

Ол ышкаш бо лагерде эмчи Александра Ондар, библиотекар Ульяна Оюн (Чуковский аттыг уруглар библиотеказында) эштинин болгаш күш-кудыгура башкылары Дариев Николай, Айдыс Монгуш, хөгжүм башкылары Виктор Куулар, Володя Сандан уругларнын бүгү тала-лыг дыштанырынга улуг дузаны көргүзүп турарлар.

“Орленокта” уруглар хүнде 5 катап чөмненип, чаа сагган сүттү, сметананы, ногаа-чимис аймаан, бедик калорийлиг аш-чемни чип турар. Эмчи-биле кады мөңюну шын тургускаш, калькулятор-биле Виталий Бюрбю уруглар бүрүзүнүн чиир ужурулу чөмичини нормазын хүннүн-не шын санап база улуг повар Антонина Кууларнын меню езугаар амданыг аш-чемни өй-шаанда белеткел билеринден уруглар тоттур чөмөннип, дензизи немежиң турары өөрүпчүг. Куняда коммерция техникумунун студентилерин чем кылырынга өөретпишаан, оларнын практикасын шеф-повар А.Н. Куулар эки удуртуп турар. Ол ышкаш Кадкы камгалал ямызы сезон санында автотранспорт-биле хандырып турар.

Ажил-агай эргелекчизи Бегзи Май-оол, кастельянша Лариса Оюн, ажилчынар Манга, Чечек Хууруттарнын ачы-зында лагерь ары-силги, эмге-секселиг, шаа-биле эң кол чүүлдер-биле хандырттыган.

Корум-чурумну бир шагдаа база хайгаарат турар. Хүннүн-не эмчи-биле кады өөреникчи санитарлар стол-ваянын, поварларнын, дожурнын отрядтын, корпусстарнын аргы-силенин хынап, дем-дектерин экранга салып, сагындырылгалы кылып турары көсүк.

Эртеннин-не горн эткен соонда, баш удур тургускан хүн чуруму зарядка-биле эгелээри “Орленокта” чаңчыл апарган. Республиканын-даа, Бай-Хаактаанда, санитар-эпидемиолог-хайгаарал эмчилери, өрт чери доктаамал хынап турар.

Кежээки үелерде дискотека, видеофильмдер көрүлдөзи бедик ден-неде, чоогунда лагерлер-биле отрядтар аразынга хол, бут бөм-бүүнге, эстафета, хүрөш, шыдыра маргылдааларын бо-ла эртинге бээрлер.

Чагытайдан чаа туткан балыктарны уруглар хүннүн чыгы чөмгө ажыглап турар. Чылыг хүннерде хөлге эштип, элезинге андаштып, ээди-кежи кара-хүрөн апарган чаштарны көргөш, кижинин чайгаарла сеткили сергеп келир. Бистиң уругларывис кежээде-ле шак мынчаар эштинтип турар болзун деп бодал-кээр.

Хүндүлүг ада-иелер! 2000 чылдын чайынында акшанар харамнамай, бистиң “Орленокка” уругларынарны дыштандыраарыңарны күзөдим.

Зоя ДОНГАК, Лагеринин эмчизи.

СБС—АГРО—ТЫВА БАНКЪ

Адреси: Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 37 А
Телефоннары: 2-54-33, 2-48-23

САНАЖЫЛГАЛАР ХАНДЫРЫЛГАЗЫН САНАЛДАП ТУР

- боттуг үениң чурумунга санажылгалар;
- СБС-АГРО-нун филиалдары РФ-тин 71 девискээринде ажилдап турар.
- тарифтери чиик;
- телебирлери идегелдиг болгаш дүрген;
- чаа технология;
- банк ачы-дузанын бүгү хевирлеринге ачы-дуза чедирер.

Боттуг үе системазынга телебирлери Калининградан Владивостокка чедир чорудар. РФ-тин ТБ-ниң чөпшээрелинин № 61.

“УШ-БЕЛДИР” КУРОРТ ЧАЛАП ТУР

Чүглө бойдус-биле кагышканды кижиларылар-биле демисежер күштү тывар болгаш оларны тиилээр.

Кайгамчык бойдус, сероводородтук изиг, кремний, азоттук аржаанны дүштар, ванналар кылдыр хүлээп алырга, нерв системанын хоочураан аарыгларын, дамырлар, чүстөрүн, херээженнер аарыгларын, кештин, ЛОР — органнарнын, урологтук болгаш өске-даа аарыгларын эмнээр.

КАДЫКШЫЛ СЕЗОНУ КУРОРТКА ИЮНЬ 16-ДА АЖЫТТЫНГАН:

- 1-ги сезон июнь 16-дан июнь 28-ке чедир.
- 2-ги сезон июнь 23-тен июль 10-га чедир.
- 3-кү сезон июль 10-дан июль 22-ге чедир.
- 4-кү сезон июль 22-ден август 3-ке чедир.
- 5-ки сезон август 3-тен август 15-ке чедир.

6-гы сезон август 15-тен август 27-ге чедир.
7-ги сезон август 27-ден сентябрь 8-ке чедир.

КУЛЬТУРЛУГ БОЛГАШ СПОРТЧУ ОЮННАР СИЛЕРНИ МАНАП ТУРАП

Путевканың өртээ (13 хонук) — 2500 РУБЛЬ.
(Тура төлээри — 2100 РУБЛЬ).

7 хорга чедир уругларга 30 хуу чингелде.

Дыштаныкчыларны путевкада айыткан сезонда хүлээп алыр.

1 путевкага ийи, үш кижилер дыштанып чөпшээререс. Эмчинин сүмелээни-биле ийи путевкалыг 2 сезонда эмнедип болур.

“УШ-БЕЛДИР” курортка эмнедирге ырак курорттарга эмнекениден дээштиг, чүге дээрге организминин аржаанга чаңчыгарыңа эвээш үе үнер

САКТЫП АЛЫНАР: кадкышыл — амыдыралдын бүгү-ле эки чүүлдерин чаа базыл турар. Кадкышылды шишип алынар, бодунарга бузурелдиг болур силер.

БААР АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, переулук ЮБИЛЕЙ-ный, 7. Телефон: 3-10-77.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ В. КӨК-ООЛ АТТЫГ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

ИЮЛЬ 24-ТЕ, 15 ШАКТА РЕСПУБЛИКА ТИПОГРАФИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ “ТУВИНСКАЯ ПРАВДА” СОЛУННУН

75 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН БАЙЫРЛАЛ КЕЖЭЭЗИ БОЛУР

АНАА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УРАН ЧҮҮЛ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ КИРЖИП, БОТТАРЫНЫҢ УРАН ТАЛАНТЫЗЫН БАРААЛГАДЫР БАЙЫРЛАЛЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС.

ӨРТЭЭ 10 РУБЛЬ

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чааа болгаш “Шын” содун редакциязынын коллективин.

Редакторун хүлээлгезин күүсөдүп турар Маадыр-оол КАЛЧАН.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; кол редакторунун оралакчысы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.

Солун келбейн барганда даразында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР: Нийитиле-политиктиг килдис — 3-39-15
Медээлер албаны — 3-34-98;
Бухгалтерия — 3-41-16;

Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлалма ама. Тиражы 3676.
Чагыг 60.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 КБ “Тувакредит”, ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чөпсөктерин талазы-биле хоойлудуулгалынын чорудулгалына контроль болгаш бүртүкелинин Тыва девискээр эргелединге бүртүктеттинген.

Бүртүктеттинген дугаары—Т 000007.

Солунда парлалтыган материалдарнын авторларынын боддалары редакциянын туружу-биле дүүшөни барыл болур. Айыттыган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар брттары харылаар.